

др Обрен Станковић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ФРАНЦУСКО ГРАЂАНСКО ЗАКОНОДАВСТВО ПРЕ РЕВОЛУЦИЈЕ И ПОСЛЕ ЊЕ

У чланку се, пре свега, указује на еклектички карактер Француског грађанског законика, чији су извори делом предреволуционарно право (обичајно право, писано римско право на тлу Француске, краљевске ордонансе, начелни ставови виших судова, теоријска дела, канонско право), а делом револуционарни закони. У тесној вези с овим је и дух одмерености Законика, у коме су усвојене суштинске тековине Револуције, али и традиционалне буржоаске вредности које су спојиве са њима, и избегнута претеривања из револуционарног периода, од којих су нека угрожавала својину, брак, морал. И сами практичари, редактори су ишли за тим да створе дело приступачно што ширем кругу корисника: отуда су излагања јасна, непосредна и теже да изразе само суштину решења, препуштајући судовима да право садржано у закону стално дограђују и развијају према животним потребама. Језик Законика је непосредан, јасан, без украса али и без сувопарности, елегантан. То су особине које су Законик у обезбедиле дуговечност у самој Француској и експанзију и престиж без преседана у свету.

1. У развоју француског грађанског права до његове кодификације постоје два раздобља, која добрим делом објашњавају садржину Законика од 1804. године: раздобље старог права, које се временски поклапа са бившим режимом и траје до француске револуције (прецизније, до 17. јуна 1789. године) (1), и раздобље прелазног (револуционарног периода), које траје до усвајања Грађанског законика 21. марта 1804. године.

2. Почев од XIII века на тлу Француске постоје два велика правна подручја: јужно, на коме се примењује писано римско право, и северно, под владавином обичајног права насталог на домаћем тлу (2) (3). Незгодна страна овог неписаног права била је, као и другде, неизвес-

(1) Датум конституисања Националне скупштине, проистекле из Скупштине трију сталежа.

(2) Линија разграничења ишла је од Женева на истоку до ушћа Шаранте у Атлантски океан, тако да су подручја била приближно једнаког пространства.

(3) Поделу треба релативизирати утолико што је и у јужном делу земље постојао мањи број обичаја, углавном локалних, а, с друге стране, на северном подручју римско право је примењивано у случају правне празнине, дакле као супсидијерно. Била су подељена мишљења о степену његове обавезности: једни су сматрали да је оно обавезан супсидијеран извор права, други да се његова примена заснива на моралном ауторитету који је имало као *ratio scripta*. У Алзасу, после његовог освајања 1648. године, важило је такође писано римско право.

ност о његовој тачној садржини, па су се рано појавили захтеви да се оно писмено утврди, до чега је дошло крајем XV и у току XVI века. Тада је извршена званична редакција обичаја, на основу краљевских наредаба и по прописаном поступку, што је представљало значајан корак у правцу модерне технике стварања права путем аката јавне власти (4). Осим тога, ова редакција је врло повољно утицала на развој правне науке и књижевности, прво у виду бројних коментара (које су писали адвокати и судије), а затим и теоријских радова. Многи коментатори се, наиме, нису задовољавали само објашњењима појединих правила обичајног права, већ су настојали да из поређења разних локалних права извучу једно опште обичајно право, употпуњавајући га често правилима римског права о истом питању (5). Из ове богате књижевности настало је у току XVII и XVIII века више заокружених система грађанског права, са снажним теоријским уопштавањима, од којих посебно треба истаћи оне чији су творци Дома (*Domat*, 1625—1696), и Потје (*Pothier*, 1699—1772). Вишетомно дело овог другог могло се крајем XVIII века наћи у свим библиотекама широм Француске па је послужило неколико година касније састављачима грађанског законика као „општи водич“ и као ослонац у многим питањима.

3. Писменом редакцијом обичаја, међутим, није уклоњена правна расцепканост, јер су обичаји и даље били различити од провинције до провинције, од града до града, од феуда до феуда, па су, по речима Волтера, лутујући Француском чешће мењани правни режими него поштанска кола (6). Са централизацијом власти незгодне стране овог правног партикуларизма постајале су очигледније и веће, тако да су току XVI и XVII века у више махова истицани захтеви за уједначавањем права. Тој потреби стари режим је у току свог постојања само делимично удовољио, путем једног броја краљевских наредаба (ордонанси) важећих за целу земљу, од којих се мањи број односио на област приватног права (7). Брижљиво припремане и редиговане, на завидном техничком нивоу, оне ће касније својим бројним одредбама ући у грађански законик. — Значајну улогу у развоју права под бившим режимом одиграли су и виши судови, тзв. парламенти (њих тринаест), својим начелним ставовима, дакле — не пресудама које решавају конкретне случајеве, већ одлукама формулисаним на један општи начин и важећим за све будуће случајеве на подручју датог суда (као суплеторно право, додуше, јер се њима није могло мењати постојеће право). Најзад, овај правни мозаик треба употпунити још једним његовим саставним делом, канонским правом, које је било јединствено за целу католичку цркву, и којим су уређиване неке важне правне материје (брак, тестамент, заклетва).

4. Револуција, која је укинула провинције, уврстила је у свој програм рада и доношење јединственог грађанског законика, који је тре-

(4) Ово писано право је и даље називано обичајним, не без разлога: од писаног права у виду краљевских наредаба и градских повеља оно се разликовало по томе што је настајало сагласношћу оних на које се примењује и што је могло бити дерогирано новим обичајима. О томе: Pierre Arminjon — Boris Nolde — Martin Wolff, *Traité de droit comparé*, I, Paris, 1950, n. 63, p. 123; Luis Josseland, *Cours de droit civil positif français*, I, Paris, 1932, n. 23, p. 19—20.

(5) Arminjon—Nolde—Wolff, *op. cit.*, n. 64.

(6) Било је шездесет општих обичаја, тринаест општих на подручју „писаног права“ и две стотине осамдесет четири локалних. Општи су обично имали три стотине до пет стотина чланова.

(7) О поклонима (1731), о тестаменту (1735) и о супституцији (1747).

бало да буде једноставан, народни, приступачан свима. Међутим, револуционарне скупштине, заокуљене непрестаним политичким активностима, нису успеле да овај подухват доведу до краја: од четири пројекта која су сачињена (8) први је одбачен као конзервативан, о другом дискусија једва да је била почела, а о трећем и четвртном није ни започињана. У овом периоду, међутим, обављена је значајна активност у виду појединих закона, кроз које је у правни живот уведен низ принципа и установа које данас чине суштинско обележје правне цивилизације: (а) у области статусног и породичног права: озакоњење једнакости грађана, секуларизација брака, увођење усвојења, развода брака (не само из разлога предвиђених законом већ и по захтеву једног од брачних другова), укидање очинске власти над лицима изнад двадесет једне године живота (као и контрола ове власти од стране тзв. породичних судова); (б) у области наследног права: озакоњење једнакости свих наследника истог степена средства и укидање аристократских институција (привилегије прворођене и мушке деце), признавање наследних права ванбрачној деци; (в) у области стварног права: афирмација принципа апсолутности приватне својине, ослобођење земље од феудалних терета, организовање хипотекарног кредита (публицитета хипотеке и преноса непокретности) и увођење земљишних књига; (г) у области облигационог права: принцип слободе уговарања (аутономије воље), укидање религијских и економских ограничења правног промета, признавање зајма са каматом.

5. Поставши Први Конзул, Наполеон је већ 13. августа 1800. године именовано четворочлану комисију којој је стављено у задатак да сачини пројект грађанског законика. Комисија је укупан посао поделила на поједине своје чланове и завршила рад за четири месеца. Пројект је достављен на мишљење вишим судским инстанцама, које су сагласно жељи Првог Конзула своје примедбе доставиле у кратком року, а затим је ушао у једну врло сложenu процедуру, у којој су са разним компетенцијама учествовала различита тела: (а) *Државни савет* (*Conseil d'Etat*) био је задужен да помаже влади у састављању законских пројеката (9); *Трибунал* је био надлежан да се изјасни (позитивно или негативно) о пројекту у целини, без права да предложи било какав амандман (10); *Законодавно тело* (*Corps législatif*) радило је тако што би саслушало образложење пројекта дато од стране представника Државног савета (тројица) и примедбе представника (такође тројице) Трибунала (11), а затим без отварања дискусије и без права амандмана, тајним гласањем прихватао или одбацивало предлог у целини (12). У случају усвајања пројекта, следила би промулгација закона (што је било у надлежности владе) и са тим чином читав поступак је био окончан (13).

6. После примедба виших оудских инстанци пројект Француског грађанског законика ушао је у ову помало чудну процедуру, али не

(8) Три су везана за име Камбасереса (Cambacères).

(9) Састојао се од осамдесет чланова, које је именовано Први Конзул.

(10) Овај орган састојао се од сто чланова, које је именовано Сенат.

(11) Законодавно тело имало је три стотине чланова, изабраних такође од стране Сената, али на основу предлога који му је достављало једно доста сужено бирачко тело.

(12) Отуда назив „corps des muets“ дат овој необичној скупштини.

(13) Промулгација је, међутим, могла бити осујећена интервенцијом једног народног сената (*Sénat conservateur*), уколико овај (на предлог Трибунала) закон прогласи неуставним (овај сенат није учествовао у изради самих законских пројеката, а своје чланове сам је бирао).

као јединствен текст, већ је (на Наполеонов предлог) подељен на тридесет шест делова (који су одговарали појединим насловима пројекта), и сваки од њих је требало да буде посебно дискутован и уовајан, прво у Државном савету, па у Трибуналу, и тако редом. Трибунал, у коме је било доста учесника у Револуцији, одбацио је, међутим, први наслов (пројект првог закона), налазећи да је сувише привржен идејама бившег режима (14), и пред очекиваном судбином следећег наслова (чиме би била запечаћена судбина читавог подухвата), Наполеон је једном поруком повукао цео пројект с образложењем да за доношење законика још нису сазрели потребни услови, будући да не постоје потребан „мир и јединство погледа“. Био је то, међутим, тактички потез, срачунат на то да се противници завајају, и само неколико дана касније Први Конзул предузима једну за другом две мере стратешког значаја: прво једним декретом смањује број чланова Трибунала на половину (елиминишући при том непослушне) (15), а затим (8. априла 1802. године) уводи врло лукаво замисљен претходни, полузванични и поверљиви поступак комуницирања између Државног савета и Трибунала, чији је смисао био да се виде примедбе чланова Трибунала на нацрт и у непосредним контактима усагласе ставови, па тек онда утврди коначан текст пројекта и овај званично (преко владе и Законодавног тела) достави Трибуналу на претресање и усвајање што је сада била само формалност (16). У размаку од само једне године усвојено је ових тридесет шест предложених закона, који су на крају посебним законом од 21. марта 1804. године (17) обједињени у грађански законик под насловом *Code civil des Français* (Грађански законик Француза), да би три године касније (1807) био промењен у *Code Napoléon* (Наполеонов законик), што је и данашњи званични назив законика. Из политичких разлога, међутим, почев од 1870. године уобичајен је назив *Code civil français* (Француски грађански законик), који је и данас у употреби (18).

7. Грађанским закоником унификовано је приватно право у Француској, па је тако важио на свим територијама које су у том тренутку биле у саставу француске државе или су у њен састав ушле каснијим освајањима, али по пропасти Царства његова важност није аутоматски престајала у свим овим земљама. Престајући да влада аргументом силе, наставио је то да чини силом аргумената и разложношћу усвојених решења: сачуван је у Белгији и Луксембургу, где је на снази

(14) И да су неке одредбе неприхватљиве због њиховог доктринарног и филозофског карактера.

(15) Слабећи га још више поделом на три секције — за законодавство, унутрашње послове и финансије.

(16) А и „конфронтација“ пред Законодавним телом само једна говорничка парада.

(17) „Loi contenant la réunion des lois civiles en un seul corps des loi, sous le titre de Code civil des Français“.

(18) Повељама од 1814. и 1830. враћен му је првобитни назив (*Code civil des Français*), а 'едним декретом од 27. марта 1852. године поново је уведен назив Наполеонов законик („из поштовања према историјској истини“, како стоји у декрету). Овај назив није никада званично промењен, али је почев од 1870. (године заробљавања Наполеона Трећег у француско-пруском рату и његовог дефинитивног силаска с историјске сцене, као и читава династије), уобичајен назив *Code civil français*, који је и данас у употреби. Године 1872. било је предложено Националној скупштини да тај назив и званично уведе, али је предлог одбијен с образложењем да то није потребно, пошто је у пракси већ усвојен (Наполеон Трећи је у то време још жив, након више није на престолу. — George Ripert — Jean Boulanger, *Traité de droit civil d'après le traité de Plantol*, I, Paris, 1956, n. 106.

и данас (19), у Холандији је остао у важности до 1838 (када је замењен националним закоником), у Напуљској Краљевини до 1865, на левој обали Рајне до ступања на снагу Немачког грађанског законика 1900, а у швајцарским кантонима (у којима је важио) до ступања на снагу Швајцарског грађанског законика 1907. године (20). У самој Француској, подмлађиван благовременим изменама појединих чланова и допунама (чему се приступало бржљиво и од случаја до случаја), законик је преживео све промене кроз које је прошло француско друштво у распону од Првог Царства до Пете Републике, и још увек тако добро служи да није на помолу не само његово укидање него ни његова генерална ревизија. Од свих грађанских законика који су данас у примени у свету, овај француски је најстарији, и упркос поодмаклим годинама, показао се највиталнијим. У току XIX и XX века извршио је огроман утицај на законодавство у више десетина земаља на свим континентима (изузев Аустралије), и у том погледу он је без премца у савременој историји. Разлози његове дуговечности и експанзије без преседа на мањим су делом општег карактера (престиж француског језика и културе) а претежно су везани за сам законик и дуговани његовим квалитетима.

8. За разлику од онога што се уобичајено мисли, Француски грађански законик својим највећим делом није оригинална већ еклектичка творевина, сачињена од већ постојећих материјала: француског обичајног права (21), реципираног римског права које је важило на тлу Француске (22), краљевских ордонанси (23), канонског права (24), судске праксе виших оудова (парламената) (25), теоријских радова, нарочито Потиеа (26), законодавства прелазног периода, коме законик дугује свој егалитаристички, индивидуалистички и либералистички дух (27). „Корисно је сачувати све што није неопходно уништити“, говорио је Порталис, члан комисије за израду пројекта Законика и њен правни идеолог. Позајмице из разних извора нису, наравно, чињене насумице већ промишљено и у складу са концепцијом Законика и принципима којима су редактори били инспирисани, што му је и обезбедило кохерентност и унутрашње јединство.

9. У складу с еклектичким карактером Законика је и његов дух умерености: то је дело друштвеног мира и политичке равнотеже, ни

(19) Наравно да су у овим земљама судска пракса и теорија имале у многим тачкама различита тумачења од оних у Француској, на бази истог текста, као што су у овим земљама каснијим реформама измењене многе одредбе текста из 1804. које се не поклапају с изменама и допунама вршеним у Француској.

(20) Léon Julliot de La Morandière, *Code civil*, n. 70. и сл., 170, *Encyclopédie juridique, Répertoire de droit civil*, Dalloz, I, Paris, 1951; Gabriel Marty — Pierre Raynaud, *Introduction générale à l'étude du droit*, I, n. 71. Paris, 1972.

(21) Обичајно право послужило је као модел за уређење очинске власти, државну покретност, нека питања наследног права и односа у браку.

(22) Римско право пружило је елементе за општу организацију права својине, мразни режим, општа правила облигационог права, један број уговора, неке материје наследног права.

(23) Из краљевских ордонанси преузета су великим делом решења које се тичу поклона и тестамената.

(24) Канонско право извршило је утицај на уређење брака.

(25) Коришћена је за уређење статуса одсутних лица.

(26) Који је, према стандардној формули, редакторима послужно као „уобичајени водич“ кроз грађанско право.

(27) Из законодавства прелазног периода задржана је лаицизација брака и права опште, ослобођење земље од феудалних терета, изједначење наследника истог степена сродства, укидање очинске власти над лицима са навршеном двадесет једном годишном живота, слободна циркулација добара и услуга, ослобођење промета од разних економских и религијских забрана, ослобођење индивидуе од тираније групе (које су систематски игнорисане, развод брака).

конзервативно ни револуционарно, у коме су сачуване основне тековине Револуције и њен дух, али и традиционалне вредности које су са њима спојиве, и истовремено избегнута претеривања из револуционарног периода, од којих су нека угрожавала брак, морал, својину. Ових неколико година конзулства биле су изузетно повољно време за једну умерену редакцију законика (28): после претеривања разних врста, разарања и криза, духови су се смиривали, а уморној и исцрпљеној земљи били су потребни спокој, ред и стабилност. Да је Француски грађански законик донет касније, у њему би се свакако осећале строгости војног режима и реакционарни дух који се развијао све више, а да је донет раније, за време Револуције, несумњиво би подлегао револуционарним страстима и политичким играма. Али оваквом духу Законика много су допринели и сами редактори, њих четворица, који су представљали вероватно најхомогенију групу којој је у модерној историји поверен овакав посао. Сви су већ били достигли зрело животно доба (најмлађи Порталис нешто преко педесет, номинални председник комисије Тронше двадесет година више, Бонапарта у исто време само тридесет две), описани као људи умерених погледа и отворена духа (посебно Порталис, али и остали), сви су у каријери под бившим режимом стигли до највиших правосудних инстанци, сви су припадали буржоаској класи и били привржени буржоаским традицијама бившег режима; ови су учествовали у Револуцији и били дубоко одани њеним суштинским принципима; као практичари формирани на реалностима свакодневног живота и људи реда, неподложни политичким страстима и претеривањима, добро су схватили да су Француској сада потребни рад, ред и унутрашњи мир.

10. За разлику од казуистике практиковане у неким законикима, редактори Code civila су се придржавали савета Монтескјеа, које Порталис овако формулише: „Улога законика је у томе да у главним цртама изрази правне појмове, да утврди принципе плодне у последицама а не да улази у појединости питања која могу искрснути у свакој материји“. Отуда су излагања у законик у сажета, чланови кратки и најчешће теже да изразе само суштину решења, препуштајући суду да право садржано у закону дограђује, развија и прилагођава животним разноврсностима и новим приликама и потребама. Своје поверење у улогу суда као дограђивача и творца права француски законодавац је посведочио и у чувеном чл. 4. који под претњом казне налаже судији да пресуди и кад је текст закона недовољан.

11. И сами практичари, редактори су ишли за тим да створе практично дело приступачно што ширем кругу корисника, и зато у њему нема филозофског ни теоријског инструментарија, нема теоријског арбитража ни општих дефиниција. Наравно да су и они били инспирисани одређеним општим принципима (што је, како је истакнуто, и обезбедило кохерентност Законика и његово унутрашње јединство), али их они ниоу усвајали путем општих формула, већ постављајући правила и уређујући поједине установе (држећи се девизе да је законодавчево да наређује а не да подучава). Ако у Законик у постоје дефиниције, оне се односе на поједине институте (као што су право својине, купо-

(28) Planiol — Ripert — Boulanger, *op. cit.*, n. 112.

продаја, поклон), и дате су са циљем да им се боље одреди садржина и прецизира поље примене (29).

12. Језик законика је једноставан, непосредан, јасан, без украса али и без сувопарности, елегантан, и о овим његовим врлинама речито говори податак да би Стендал сваког јутра, пре приступања свом књижевном послу, прочитао по неколико чланова, како би усавршавао свој стил (30).

13. Што се Наполеона посебно тиче, његов утицај на садржину Законика је незнатан (31), али је његова улога у читавом подухвату одлучујућа. Он је тај Законик хтео, умео је да изабере праве људе за редакторе, ефикасно је и у стилу великог стратега ликвидирао опозицију у Трибунату, сјајно руководио дискусијама у Државном савету (пресецајући их кад се расплињују и подстичући кад малаксавају), а свој полет, одлучност и веру у коначан успех преносио је на све остале. По општој оцени Француска свој Законик дугује његовој вољи, ауторитету и енергији. Своје улоге Наполеон је био овестан и на њу поносан. У заточеништву на Светој Јелени где је проводио остатак живота, он је, сумирајући своје животно дело, говорио: „Моја права слава није у томе што сам добио четрдесет битака, Ватерло ће избрисати сећања на толике победе. Оно што ништа неће избрисати, што ће већито живети, то је мој Грађански законик“.

Dr. Obren Stanković
Professor at the Faculty of Law in Belgrade

FRENCH CIVIL LEGISLATION PRIOR AND AFTER THE REVOLUTION

Summary

The French Civil Code has an eclectic character whose sources may be found in pre-revolutionary law (customary law, written Roman law in the soil of France, king's ordinances, the findings of principle of higher courts, treatises, Canon law) but also in the revolutionary legislation. Closely connected to the above is the feasured spirit of the Code, where essential achievements have been adopted of the Revolution, but also those of traditional bourgeois values which have been compatible, at the same time avoding excesses of the revolutionary period, some of which endangered the institutes of ownership, marriage, morals. The law-makers themselves, too, have been practical in an attempt to create a work understandable to a wider circle of users. The wording is therefore clear,

(29) Morandière, *op. cit.*, n. 41.

(30) Прецизније речено, законик није редигован језиком обичног човека већ језиком практичара (судија, адвоката, бележника), који у Француској није био однарођен. У више махова прибегли су ономе што су звали „законски стил“, који су сретали у средњовековним краљевским ордонансама и у великим системским делима којима су се служили (Domat, Pothier). — Morandière, *op. cit.*, n. 40—42.

(31) Његов утицај огледа се у (а) неповољном положају странаца (које Наполеон није волео и третирао их као непријатеље), (б) подређеном положају удаје жене (Наполеон је Корзиканац, васпитаван на традицијама патријархалне породице, у којој муж има главну реч; француска пракса је касније мучила да ублажи овај неповољан положај жене, који је долазио у све већи раскорак са њеним стварним положајем у породици и у друштву), и у (в) прихватању усвојења и развода брака на основу споразумног захтева супругта (без деце у браку са Josephine Beauharnais, а сањајући већ о оснивању династије, он је у овоме видео двоструку могућност за обезбеђење наследника; развод од Жозефине и рођење сина у браку са Marie-Louise учинили су усвојење непотребним). — Planiol — Ripert — Boulanger, *op. cit.*, I, n. 111.

direct and concise as to the meaning of provisions and solutions. In such a way the courts were free to develop the law of the Code, permanently adapting it to the needs of life. The language of the Code is direct, clear, without adornment, but also without dullness and rather elegant. These properties have provided the Code with longevity in France and with expansion and prestige without precedent in the world.

Obren Stanković

professeur à la Faculté de droit de Belgrade

LA LÉGISLATION CIVILE EN FRANCE AVANT ET APRÈS LA RÉVOLUTION

Résumé

Dans son article, l'auteur insiste avant tout sur le caractère éclectique du Code civil français qui s'inspire en partie du droit prérévolutionnaire (le droit de coutume, le droit romain écrit sur le sol de la France, les ordonnances des rois, les positions de principe des tribunaux de haute instance, les oeuvres théoriques, le droit canonique) et en partie des lois révolutionnaires. L'esprit de modération présent dans cette Loi est étroitement lié à ces sources: elle adopte les principaux acquis de la révolution, mais aussi les valeurs bourgeoises traditionnelles qui sont compatibles avec ces acquis et elle évite les exagérations de la période révolutionnaire qui menaçaient dans certains cas la propriété, le mariage, le moral. Les praticiens, les rédacteurs du texte se sont employés aussi à créer une oeuvre accessible à un large éventail d'utilisateurs: c'est pourquoi les formulations sont claires et directes et contiennent uniquement l'essence de la solution, laissant aux tribunaux le soin d'édifier et de développer, selon les besoins de la pratique, le droit contenu dans la loi. Le langage du Code est direct, clair, sans ornements, mais sans fadeur, élégant. Ce sont là les qualités qui ont assuré à ce Code sa longévité en France et son expansion et son prestige sans précédent dans le monde.